

РОЗДІЛ 4 ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.27>

ПОКАЗАННЯ СВІДКІВ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Башкірова Ю.І.,

*аспірантка Інституту економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України*

Башкірова Ю. І. Показання свідків в системі засобів доказування у господарському судочинстві.

У статті розглянуто місце та роль показань свідків в системі засобів доказування у господарському судочинстві. З цією метою проаналізовано відповідне господарське процесуальне законодавство, яке надає визначення показань свідків та регламентує порядок їх отримання. Проведений аналіз наукових джерел дозволив виявити, що інститут свідків, саме у господарському судочинстві, є однією із дискусійних тем не тільки серед практиків, а також серед вчених. Здійснений критичний огляд позицій вчених стосовно місця та ролі показань свідків в системі засобів доказування у господарському судочинстві. Визначено, що впровадження інституту свідків у господарське судочинство пов'язано з метою уніфікації та спрощення процесуальних аспектів судочинства.

Встановлено, що незважаючи на достатньо тривалі дискусії стосовно застосування інституту свідків у господарському судочинстві, практика продемонструвала необхідність розширення засобів доказування за рахунок показань свідка, оскільки вбачається, що дослідження саме таких свідчень в окремих випадках може сприяти встановленню об'єктивної істини у справі та забезпечити повноту та всебічність розгляду справи.

З аналізу процесуальних норм зроблено висновок, що суб'єктами доказування у господарському судочинстві можуть бути й особи, які безпосередньо не беруть участь у справі. Саме до цієї групи суб'єктів відноситься свідок.

Позитивна риса свідка в тому, що він безпосередньо сприйняв обставини справи за допомогою органів чуттів і відсутності юридичної зацікавленості у вирішенні справи. У господарському судочинстві існують справи, в яких можуть бути використані показання свідків, що зумовлюють наявність між свідком і стороною певних взаємозв'язків.

Наголошено, що при залученні свідків до судового процесу існує загроза затягування розгляду справи та, як слідство, порушення принципу оперативності розгляду справи через зловживання з неявкою свідків на судові засідання. Запропоновано зміни до господарського процесуального законодавства щодо регламентування обов'язків надання показань свідком.

Доведено, що запровадження інституту свідків у господарське процесуальне законодавство є позитивними змінами, які спрямовані на наближення господарського судочинства України до європейських стандартів.

Ключові слова: господарський процес, свідок, показання свідка, учасники судового розгляду, судовий розгляд, доказування.

Bashkirova Yu. I. Testimony of witnesses in the system of evidence in economic judicial procedure.

The article considers the place and role of witness testimony in the system of means of evidence in economic litigation. To this end, the relevant economic procedural legislation is analyzed, which provides a definition of the testimony of witnesses and regulates the procedure for obtaining them. The analysis of scientific sources revealed that the institute of witnesses, in economic litigation, is one of the topics of discussion not only among practitioners but also among scholars. A critical review of the positions of scholars on the place and role of witness testimony in the system of evidence in economic litigation. It is determined that the introduction of the institution of witnesses in economic litigation is aimed at unifying and simplifying the procedural aspects of litigation.

It is established that despite long discussions on the use of the institution of witnesses in economic litigation, practice has shown the need to expand the means of proof through witness testimony, as it is seen that the study of such testimony in some cases can help establish objective truth and completeness. and comprehensiveness of the case.

From the analysis of procedural norms it was concluded that the subjects of evidence in economic litigation may be persons who are not directly involved in the case. The witness belongs to this group of subjects.

The positive feature of the witness is that he directly perceived the circumstances of the case with the help of the senses and the lack of legal interest in resolving the case. In economic litigation, there are cases in which the testimony of witnesses can be used, which determines the existence of certain relationships between the witness and the party.

It was emphasized that if witnesses are involved in the trial, there is a risk of delaying the trial and, as a consequence, violating the principle of efficiency of the trial due to abuse of non-appearance of witnesses at the hearing. Amendments to the economic procedural legislation have been proposed to regulate the obligation to testify as a witness.

It is proved that the introduction of the institute of witnesses in the economic procedural legislation is a positive change, which is aimed at bringing the economic justice of Ukraine closer to European standards.

Key words: economic process, witness, witness testimony, participants in the trial, trial, evidence.

Постановка проблеми. В умовах подальшого становлення України як демократичної, правової держави, що прагне стати повноправним членом європейського співтовариства, важливого значення набуває потреба застосування інститутів, які багато часу використовуються в європейському судочинстві та будуть сприяти економічним перетворенням у країні. Метою господарського судочинства в Україні є захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників економічних (господарських) відносин. У зв'язку з цим господарське судочинство має відповідати європейським стандартам. Протягом останніх років, в умовах сучасних реалій, українське господарське процесуальне законодавство та судочинство зазнало чимало нововведень, у тому числі, щодо розширення переліку доказів, а саме, використання показань свідків при розгляді справ.

Інститут свідків та використання показань свідків, саме у господарському судочинстві, є однією із дискусійних тем не тільки серед практиків, а також серед вчених-теоретиків. Введення інституту свідків у господарське судочинство пов'язано з метою уніфікації та спрощення процесуальних аспектів судочинства. Слід погодитися, що дійсно існують як позитивні, так і негативні риси цього інституту. Тому виникає необхідність більш детальнішого дослідження визначеного інституту, саме в господарському судочинстві.

Стан опрацювання цієї проблематики. Інституту свідків своїй праці присвятили О. Беяневич, В. Беяневич, А. Бутирський, Т. Васильченко, В. Козирева, Л. Ніколенко, О. Подцерковний, В. Резнікова, І. Стародуб, Т. Степанова, О. Фонова та ін. Але варто констатувати, що окремі питання інституту свідків у господарському судочинстві, зокрема, місце і роль показань свідків в системі засобів доказування все ще потребують окремої дослідницької діяльності.

Метою статті є критичний огляд позицій вчених стосовно місця та ролі показань свідків в системі засобів доказування у господарському судочинстві та вироблення власної позиції щодо удосконалення інституту свідків у господарському судочинстві.

Виклад основного матеріалу. 15.12.2017 року були внесені зміни до господарського процесуального законодавства України, у тому числі, було введено інститут свідків. З появою нового процесуального учасника в господарському судочинстві з'явився новий засіб доказування – показання свідка. До вказаних змін чинний Господарський процесуальний кодекс України у ст. 30 містив лише положення

про участь у процесі посадових осіб та інших працівників підприємств, установ, організацій, державних та інших органів. Так, у судовому процесі могли брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для надання пояснень із питань, що виникають під час розгляду справи. Ці особи зобов'язані були з'явитися до господарського суду на його виклик, сповістити про відомі їм обставини та відомості у справі, подати на вимогу господарського суду пояснення в письмовій формі.

Згідно ст. 66 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) свідком може бути будь-яка дієздатна фізична особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи [1]. ГПК України визначає його права та обов'язки, так як свідок є учасником господарського процесу. Зокрема, ч. 4 ст. 66 ГПК України гарантує свідку право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також право на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

У господарському судочинстві діє принцип змагальності сторін, який встановлений ст. 13 та ч. 1 ст. 74 ГПК України. Згідно цього принципу кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, на підставі таких засобів як письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків.

Стаття 87 ГПК України містить визначення, відповідно до якого показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини, або які ґрунтуються на повідомленнях інших осіб [1]. З аналізу процесуальних норм можливо зробити висновок, що суб'єктами доказування у господарському судочинстві можуть бути й особи, які безпосередньо не беруть участь у справі. Саме до цієї групи суб'єктів відноситься свідок. Стаття 87 ГПК України наголошує про те, що свідком можуть бути всі особи, яким є відомі будь-які обставини (факти), що мають значення для вирішення спору. За письмовим обґрунтованим клопотанням сторони особу може бути допитано як свідка для підтвердження обставин спору. Стаття 73 ГПК України визначає, що доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [1]. До різновиду таких доказів відносять й показання свідків. Але, слід погодитися з думкою В. Козиревой, яка зазначає, що еволюція засобів доказування в господарському судочинстві вимагає більш чіткої та оновленої їх фіксації. Практика господарського судочинства продемонструвала необхідність розширення засобів доказування за рахунок показань свідка, оскільки вбачається, що дослідження саме таких свідчень в окремих випадках може сприяти встановленню об'єктивної істини у справі та забезпечити повноту та всебічність розгляду справи. При цьому положення Глави 5 ГПК України в частині визначення процесуального статусу свідка та умов допустимості використання показань свідка вимагають уточнень [2, с. 151-156].

В. Козирева, О. Хомченко наголошують, що порядок надання свідком своїх показань у справі складається з двох взаємопов'язаних етапів. На першому етапі показання свідка має бути оформлено тільки в письмовій нотаріальній формі як заяви свідка, яка повинна містити низку обов'язкових законодавчо встановлених реквізитів. На другому етапі суд на підставі звернення (клопотання про виклик свідка до судового засідання) будь-якої зі сторін справи (позивача, відповідача, третьої особи) встановлює суперечність між нотаріальною заявою свідка та іншими доказами по справі, чи наявності сумніву щодо змісту, достовірності, повноти таких доказів. Якщо таку суперечність, неповноту не вбачають, суд відмовляє в задоволенні відповідного клопотання сторони по справі [2, с. 151-156]. О. Духовна підкреслює, що ГПК України чітко регламентує процедуру надання свідком своїх показань із метою недопущення безпідставного затягування судового процесу, зловживання сторонами своїм процесуальним правом із посиланням на змагальність судового процесу та сприяння суду в зборі відповідних доказів [3]. К. Манойленко доводить, що господарський процес відрізняється від інших видів процесів тим, що завжди був орієнтований на підтвердження обставин справи документами. Він зазначає, що саме тому, норма, якою передбачається можливість подання заяви свідка, сформована так, щоб його викликали на засідання лише у виняткових випадках, а за основу повинна братися саме нотаріально засвідчена письмова заява. Проте на практиці можемо отримати ситуацію, коли недобросовісний учасник процесу подаватиме до суду численні заяви свідків, які не можуть з'явитися до

суду з поважної причини. При цьому суд для забезпечення принципу рівності сторін задовольнятиме клопотання протилежної сторони про виклик цих осіб на засідання. Це може призвести до затягування процесу та за таких обставин господарське судочинство може втратити притаманну йому оперативність і простоту [4]. Дійсно, при залученні свідків до судового процесу існує загроза затягування розгляду справи та як слідство, порушення принципу оперативності розгляду справи через зловживання з неявкою свідків на судове засідання. У той же час, привертає увагу позиція А. Авраїмова, який зазначає, що законодавець звів до мінімуму можливість зловживань, установивши низку суттєвих обмежень як щодо особи свідка, так і щодо його показань. По-перше, не можуть бути доказом показання свідка, котрий не може назвати джерела своєї обізнаності в певних обставинах, або слова, які ґрунтуються на повідомленнях інших осіб. По-друге, суттєво звужено встановлення фактів на підставі показань свідків. Так, не можуть встановлені обставини (факти), які відповідно до законодавства або звичаїв ділового обороту відображаються (обліковуються) у відповідних документах. Крім того, досить чітко врегульовано процедуру надання свідком показань. Вони викладаються тільки в нотаріально посвідченій письмовій заяві, в якій свідок, окрім власних персональних та контактних даних, викладає обставини справи, про які йому стало відомо, та джерела обізнаності, зазначає, що поінформований про кримінальну відповідальність за давання неправдивих показань і що готовий з'явитися в суд за викликом для підтвердження своїх показань [5]. В. Бахуринський підкреслює, що зміни до господарського процесуального законодавства стали прогресивним кроком на шляху удосконалення судового процесу під час вирішення господарських спорів та відкривають більші можливості при реалізації принципу змагальності в господарському судочинстві. Цікавою новелою у господарському процесі є регламентація можливості письмового опитування учасників справи як свідків [6]. Стаття 90 ГПК України містить норму, згідно якої учасник справи має право поставити в першій заяві по суті справи або у додатку до неї не більше десяти запитань іншому учаснику справи про обставини, що мають значення для справи. Незважаючи на позитивні зміни процесуального законодавства, таку новелу не можна вважати досконалою, про що стверджують вітчизняні юристи. Зокрема, щодо ст. 90 ГПК України, якою передбачено, що учасник, якому поставив питання інший учасник, зобов'язаний дати вичерпну відповідь окремо на кожне питання по суті та має право відмовитися від відповіді на запитання, якщо воно не стосується обставин, що мають значення для справи [1]. На думку Т. Стефанів, практична реалізація цієї новели викликає великі сумніви. Фактично з її змісту вбачається, що на свідка покладається обов'язок з'ясування того, чи мають значення для справи обставини, про які його запитує інший учасник, але головна роль в оцінці обставин належить суду, а надмірна диспозитивність сторін у господарському судочинстві створює чимало можливостей для недобросовісних учасників [7]. Тому пропонується викласти п. 2 ч. 5 ст. 90 ГПК України у наступній редакції: «якщо поставлене запитання не стосується обставин, що мають значення для справи за згодою судді».

Тобто можна зробити висновок, що позитивна риса свідка в тому, що він безпосередньо сприйняв обставини справи за допомогою органів чуттів і відсутності юридичної зацікавленості у вирішенні справи. Але, у той же час, у господарському судочинстві існують справи, в яких можуть бути використані показання свідків, які зумовлюють наявність між свідком і стороною певних взаємозв'язків, наприклад трудові відносини працівників підприємства з керівництвом. Тобто отримання неправдивих показань, наприклад, через побоювання втратити роботу або наявність власної зацікавленості в результаті спору тощо. О. Роїк пропонує обмежити застосування показань свідків прямою вказівкою на ті предмети спорів, де вони не можуть бути застосовані. Наприклад, передбачити, що в кредитних спорах застосування показань свідків не допускається. Крім того, ГПК України не містить гарантій реалізації права сторони на формулювання запитань свідку, фіксацію порушень процедури, а застосування заяви свідка та особливо можливість витребування її як письмового доказу викликає безліч труднощів у правозастосовній діяльності. Фактично можна дійти висновку про те, що процедура допиту свідків у господарському процесі розрахована тільки на показання заінтересованих осіб. Вчений вважає, що запровадження інституту допиту свідків ГПК України поставив ще більше питань щодо застосування засобів доказування, ускладнивши доступ до правосуддя та задля допиту свідка в суді заінтересованій стороні доведеться докласти певних зусиль, але водночас розширення засобів доказування в господарському процесі у зв'язку із запровадженням інституту допиту свідків є позитивним моментом, який покликаний лібералізувати процес і наблизити його до європейських стандартів [8].

Висновки. На підставі вищезазначеного можливо зробити висновок, що запровадження інституту свідків у господарське процесуальне законодавство є позитивними змінами, які спрямовані на на-

ближення господарського судочинства України до європейських стандартів. У той же час учасники процесу можуть зловживати своїми правами, затягувати судовий процес шляхом залучення ними свідків, які зможуть ввести суд в оману або відмовляться від показань. Тому слід посилити процесуальне законодавство шляхом внесення норм, які будуть чітко регламентувати обов'язок надання показань свідком. З розвитком сталої судової практики показання свідків стануть дієвим засобом доказування, який сприяє прийняттю ефективного і справедливого рішення у справі.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
2. Козирева В. П., Хомченко О. В. Показання свідка як засіб доказування у господарському процесі. *Юридичний вісник*. 2018. № 4 (49). С. 151-156.
3. Духовна О. Свідок як новий учасник господарського процесу. *Ліга: Закон*. 2018. URL: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2018/2/22/168629.htm>
4. Манойленко К. Новий ГПК не говорить, як суд повинен установлювати достовірність названого свідком джерела. *Закон і Бізнес*. 2017. URL: http://zib.com.ua/ua/130969svidki_v_gpk_proces_mozhe_vtratiti_operativnist_i_pros_totu.html.
5. Авраїмов А. Ті, хто бачив усе. *Закон і Бізнес*. 2018. URL: https://zib.com.ua/ua/print/131658_zgidno_z_gpk_pokazannya_svidkiv_lishe_yakscho_nemaє_inshih_d.html.
6. Бахуринський В. С. Правовий статус свідків у господарському процесі. *Протокол*. 2017. URL: https://protocol.ua/ua/pravoviy_status_svidkiv_u_gospodarskomu_protsesi.
7. Стефанів Т. У чому полягають переваги та ризики запровадження інституту свідка в господарському процесі. *Закон і Бізнес*. 2017. URL: http://zib.com.ua/ua/128683v_chomu_polyagayut_perevagi_ta_riziki_zaprovadzhennya_instit.html.
8. Роїк О. Показання свідка як доказ у господарському процесі. *Юрист&Закон*. 2017. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/participation_of_witnesses_in_commercial_litigation_in_ukraine